

NÖROBİYOLOJİK YAKLAŞIMIN TOPLUMSAL YANSIMASI ÜZERİNE BİR ÖRNEKLEM DENEMESİ

Fatih AMAN (*)

Öz

Toplum karmaşık bir olgudur. Karmaşık olanı anlamaya çalışmak bağlantılar kurmakla bir başka deyişle interdisipliner olmakla mümkündür. Bu noktada kendisine en yakın bilim dalı olan sosyal antropolojiden tarih ve felsefeye kadar birçok bilim dalı sosyolojiyle belli noktalarda kesişmektedir. Günümüz çalışmalarında bu kesişme noktalarının ön plana çıktığı kesindir. Bu makalede, insan davranışlarının beyindeki son derece kompleks sinirsel süreçlerle ilgili olduğunu savunan nörobiyolojik yaklaşım, ‘Trobriand toplumundaki aile’ merkezinde ele alınacaktır.

Trobriand bölgesi, Papua-Yeni Gine’nin doğusunda bulunan adalar topluluğudur. Bu bölgeyi örneklem olarak seçmemizin sebebi sosyal antropolojinin kuruluşuna yaptığı katkıdır. Sosyal antropoloji, Bronislaw Malinowski’nin Trobriand adalarındaki yaklaşık beş yıllık araştırmaları sonucunda elde ettiği verileri bilimsel sistematığe uygun şekilde yayımlaması sonucunda kurulmuştur. Trobriand toplumu, üremede babanın etkisinin olmadığına inanan pür anne merkezlidir. İşin en ilginç yönüyse Malinowski’nin, Trobriand toplumunda evlilik öncesinde cinsel yaşamın çok rahat olmasına karşın -ki hiçbir korunma da bilinmiyor- evlenmeden hamile kalan birine rastlamadığını belirtmesidir. Bu inanç aşağıdaki sonuçları oluşturmuştur: Anne merkezliliğin sonucunda dayanın yüksek konumu, çok eşlilik konusunda reisin ayrıcalığı, belli oranda cinsel serbesti olduğu halde toplumsal statü merkezli evlenme. Tüm bunların beyinle (nörobiyolojik yaklaşımla) ilgisi üzerinde soru işareti oluşturmak bu makalenin amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Nörobiyolojik Yaklaşım, Toplum, Aile, Trobriand Adaları, Bronislaw Malinowski.

*) Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı
(e-posta: f.aman@hotmail.com)

A Sampling Attempt on Social Reflection of Neurobiological Approach

Abstract

Society is a complex phenomenon. Trying to understand the complex is possible to establish links, in other words it is possible to be interdisciplinary. At this point, many disciplines as its nearest science branch that social anthropology or history and philosophy intersect with sociology at certain points. It is accurate that the points of intersection have come into prominence in the actual works. In this article, the neurobiological approach which defends that human behavior is related to extremely complex neural processes in the brain will be handled in the center of 'The Family in Trobriand society'.

Trobriand region is an island communities in the east of the Papua New Guinea. The reason that we have chosen this region as the sample is its contribution to the establishment of social anthropology. Social anthropology was established as a result of the data published in accordance with scientific systematic by Bronislaw Malinowski that was obtained from his research in the Trobriand islands for nearly five years. Trobriand society is exactly based on the mother and it is believed that there is no effect of the father to reproduction. All the more amazing, Malinowski indicates that although sex life before marriage in Trobriand society is very comfortable -also there is no awareness about preservation-, he met nobody who became pregnant before marriage. This faith has created the following results: the high position of the uncle as a result of mother-centeredness, the privilege of the head on polygamy, the marriage based on social status although there is the sexual freedom in a certain extent. The purpose of this work is to create a question mark over the relation of this all with the brain (neurobiological approach).

Keywords: *Neurobiological Approach, Society, Family, Trobriand Islands, Bronislaw Malinowski.*

Giriş

İnsanın eylem alanlarından birini toplumu anlama çabası oluşturur. Batı'da Aristo Doğu'da Farabi'den beri toplum üzerine çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Bu çaba, sosyolojik anlamda ilk defa İbni Haldun'la sığrama yapmış olsa da yaşadığımız günler bağlamında Batı'da ortaya çıkan devrimler, nüfus artışı, göçler, teknolojik gelişmeler... gibi etkenlerin yol açtığı kırılmanın sonrasında yoğunlaşarak günümüze ulaşmıştır. Toplum üzerine yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulan teorilerle yerleşik bilim dalı haline gelen sosyoloji, açıklama merkezli olarak çıktığı yolda karmaşık konusu sebebiyle anlamaya doğru evrilmek zorunda kalmıştır.

Karmaşık olanı anlamaya çalışmak bağlantılar kurmakla mümkündür. Bir başka deyişle tek merkezli bakışların/teorilerin karmaşığı anlaması/anlatabilmesi mümkün değildir. Konumuz bağlamında ifade edecek olursak toplum sadece çatışma (çatışma teorisi), denge (fonksiyonalizm), sembol (sembolik etkileşimcilik), fayda (alışveriş teorisi)...

merkezli bir bütün değıldir. Bunların hepsi toplum için söz konusudur. Dolayısıyla onu anlamak interdisipliner olmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

Kendisine en yakın bilim dalı olan sosyal antropolojiden tarih ve felsefeye kadar birçok bilim dalı sosyolojiyle belli noktalarda kesişmektedir. Günümüz çalışmalarında bu kesişme noktalarının ön plana çıktığı kesindir. Mesela sosyolojiyle psikolojinin kesişme noktalarından biri olan davranış bu makalenin konusudur¹. Psikolojideki davranış teorilerinden biri olan nörobiyolojik yaklaşım bir örneklem üzerinden ele alınacak ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Konu teknik anlamda literatür merkezli incelenecektir.

1. Nörobiyolojik Yaklaşım

İnsan, davranışlarının karmaşıklığıyla diğer canlılardan ayrılır. Bir uyarıcı bizde çeşitli davranışlar oluşturduğu gibi bir davranışımızın da birden çok sebebi olabilir. Daha açık ifadeyle insan davranışı sadece uyarıcı-tepki (U-T) formülüne indirgenemez². İnsan ve hayvan davranışlarını bilimsel yöntemlerle inceleyen psikolojide bu noktada yapısalcılık, psikanalizm, davranışçılık... gibi çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Bu teorilerden biri de nörobiyolojik yaklaşımdır.

İnsan davranışlarının beyindeki son derece kompleks sinirsel süreçlerle ilgili olduğunu savunan nörobiyolojik yaklaşım³ daha ziyade Hebb⁴ ile anılır. Tarihsel süreç anlamında beyin üzerine yaptığı araştırmalarıyla İbni Sina'yı⁵ bu yaklaşımın öncüsü saymak mümkündür. Kısaca "davranışlarımızda beyin her şeydir" diyen nörobiyolojik yaklaşım beyin-davranış ilişkisi üzerine yapılan araştırmalar çoğalıp ilginç sonuçlara ulaşıncaya psikolojide kendisine yer açmıştır.

Beyin-davranış ilişkisine verilebilecek en yaygın örneğin plasebo etkisi olduğu söylenebilir. Plasebo, tıbbi tedaviye benzeyen fakat hastalığı tedavi edecek herhangi bir etkinliği olmadığı halde hastaların şikâyetlerini azaltarak kendilerini daha iyi hissetmelerine neden olan etkilere⁶. Tarih boyunca, özellikle ağrı tedavisi üzerine yapılmış pek çok plasebo denemesi kayda geçirilerek günümüze ulaşmıştır. Mesela Amerikalı bir anestezi uzmanı olan Henry Beecher İkinci Dünya Savaşı sırasında cephede cerrahlık yaparken morfin stokları tükenince ameliyat ettiği hastalara morfin yerine morfin olduğunu ima

- 1) Sosyolojinin kurucu babalarından olan Max Weber'in toplum incelemelerinde insan davranışlarını sınıflandırdığı sosyologlar tarafından bilinmektedir. Bkz. Kızılcelik, Sezgin, *Sosyoloji Teorileri*, Emre Yay., Konya, 1994, C.1, s.255-257.
- 2) Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılap Yay., İstanbul, 2010, s.28.
- 3) Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2012, s.19.
- 4) Bkz. Hebb, Donald O., *Organization of Behavior: A Neuropsychological Theory*, John Wiley and Sons, New York, 1949.
- 5) Bkz. Dağ, Mehmet, *İbni Sina'nın Psikolojisi* (İbni Sina, Ölümünün Bininci Yılı Armağani), TTK Yay., Ankara, 1984, s.324 vd. ; Kuspınar, Bilal, *İbni Sina'da Bilgi Teorisi*, MEB Yay., İstanbul, 1995.
- 6) Plotnik, Rod, *Psikolojiye Giriş*, Çev. Tamer Geniş, Kaknüs Yay., İstanbul, 2009, s.31.

ederek tuzlu su enjeksiyonları vermiş ve hastalarının ağrılarının azaldığını görmüştür. Son yapılan çalışmalarda plasebo uygulamalarının, psikolojik etkilerin de ötesine geçerek, beyindeki kimi nörokimyasal mekanizmaları da tetiklediği saptanmış durumdadır⁷. Beynin bir şeye inanması ve/veya şartlanmasının davranışlarımıza etkilerini gösteren bu tip örneklerin toplumsal boyutları olabilir mi?

2. Örneklem: Trobriand Toplumunda Aile

Sosyoloji ve sosyal antropolojinin konularından olan aile temel kurumlardan biridir⁸, evrenseldir⁹ ve birincil gruptur¹⁰. Ailenin analizi konumuz olmadığından bu başlıkta biz seçtiğimiz bir örneklem olan ‘Trobriand toplumdaki aile’ merkezinde vakaya yaklaşıcağız.

Trobriand bölgesi, Papua-Yeni Gine’nin doğusunda bulunan adalar topluluğudur. Bu bölgeyi örneklem olarak seçmemizin asıl sebebi sosyal antropolojinin kuruluşuna yaptığı katkıdır. Sosyal antropoloji, Bronislaw Malinowski’nin Trobriand adalarındaki yaklaşık beş yıllık araştırmaları sonucunda elde ettiği verileri bilimsel sistematığe uygun şekilde yayımlaması sonucunda kurulmuştur¹¹. Böylece tarihte ilk defa bir bölge bu kadar uzun süre içten gözlemlenerek (katılımcı gözlem) toplumbilim çalışmalarına öncülük etmiştir. Bugün elimizde Trobriand toplumuyla ilgili yeterince malzeme olduğunu söyleyebiliriz.

Bu adalar topluluğunda kıyı bölgelerinde yaşayanlar balıkçılıkla, iç bölgelerde yaşayanlar tarımla geçimlerini sağlamaktadırlar¹². Bölgeler arasında ekonomik anlamda “karşılıklılık ilkesi” diye adlandırılan değiş-tokuş sistemi uygulanmaktadır¹³. Atalar kültürüne yakın bir inanca sahip olan ve şeflikle yönetilen bu toplumun anasoylu aile çatısı nörobiyolojik yaklaşım açısından bizce incelenmeye değer gözükmektedir.

“Trobriand adalarında anaya dayalı bir toplum düzeni buluyoruz. Soy, akrabalık ve bütün toplumsal ilişkiler hukuksal olarak yalnızca anaya göre belirleniyor. Kadınların kabilenin toplumsal yaşamında önemli payları var... Trobriand hukuk sisteminde en önemli faktör, çocuğa tek başına annenin hayat verdiği, çocuğun oluşumuna babanın hiçbir kat-

7) Plasebo: İyileşmeye İnanmak. <http://www.acikbilim.com/2014/04/dosyalar/html> adresinden 20.07.2016 tarihinde alıntılanmıştır.

8) Fischer, Joseph, *Sosyoloji Nedir?*, Çev. Nilgün Çelebi, Anı Yayınevi, Ankara, 1996, s.114.

9) Haviland ve diğerleri, *Kültürel Antropoloji*, Çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, Kaknüs Yay., İstanbul, 2008, s.416.

10) Güngör, Nevin, *Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Yansıyan Aile Modeli Üzerine Sosyolojik Görüşler*, Sosyoloji Yayınları Derneği, Ankara, 1994, s.163.

11) Aman, Fatih, *Antropoloji ve Din*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2015, s.18.

12) Malinowski, Bronislaw, *İlkel Toplum*, Çev. Hüseyin Portakal, Öteki Yay., İstanbul, 1998, s.22.

13) Kottak, Conrad Phillip, *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, Çev. Komisyon, Ütopya Yay., Ankara, 2008, s.378.

kıda bulunmadığı düşüncesidir... Baba sözcüğünün Trobriandlılar için çok belirli fakat salt sosyal bir anlamı vardır. Bu sözcük anneyle evli olan, onunla aynı evde yaşayan ve eve ait olan erkeği anlatır... Yani bir yabancı, daha doğrusu topluluk dışından biri”¹⁴.

Babalığın fizyolojik yönünün bilinmemesi evlilik, akrabalık, cinsel ilişki... gibi konularda belirleyici olmaktadır. Kadının hamile kalmasında babanın rolü bilinmemektedir. Cinsel ilişki sadece zevk olarak ele alınmaktadır. Sonuç olarak bu noktada çocuğun doğumu ve hamilelik konularıyla ilgili Malinowski'nin eserlerinde şu noktalar net olarak vurgulanır:

“Kadının hamile kalmasının sebebi *baloma* denen ruhlardır. (Adaların) batı kıyılarındaki bütün köylerde yetişkin (bekâr) kızlar, yıkanırken belli güvenlik önlemleri alıyor. (Baloma denen) Ruhların deniz köpüğünde veya dukupi denen bazı taşların içinde saklandıkları kabul ediliyor... Evli bir kadımsa gebe kalmak istediği zaman, saklı bir ruhun, bedenine girebilmesini sağlamak için dukupi denen taşı kırabiliyor”¹⁵.

Yani üremede babanın onlara göre hiçbir etkisi yoktur. İşin en ilginç yönüyse Malinowski'nin, Trobriand toplumunda evlilik öncesinde cinsel yaşamın çok rahat olmasına karşın¹⁶ -ki hiçbir korunma da bilinmiyor- evlenmeden hamile kalan birine rastlamadığını belirtmesidir¹⁷. Doğal olarak bu durumun topluma özgü bir takım sosyolojik sonuçları oluşmuştur.

Sonuçlardan birini dayının konumu oluşturur. “Babanın görevi çocuklarına bakmak ve eğitimlerine yardımcı olmaktır. Çocuk büyüdükçe anneye daha fazla yakınlaşıp babadan uzaklaşır. Devreye dayı girer”¹⁸. Erkek kardeş (dayı), her sene hasat ettiği ürünlerin en iyi kısımlarından bir bölümünü kız kardeşinin eşine sunar¹⁹. Dolayısıyla Trobriand toplumunda zenginlik kadının erkek kardeşinden (dayıdan) gelecek ürün miktarıyla doğrudan ilişkilidir.

Bir başka sonuç çok eşlilik konusunda Trobriand adalarında reisin ayrıcalığında görülebilir. Kural tek eşlilik olmakla birlikte kabile reisi bu kuraldan istisnadır. Zira reis zengin olmak zorundadır ve bunu o bölgede sağlamanın tek yolu çok kadımla evliliğidir. Çünkü –yukarıda belirtildiği gibi kadının erkek kardeşinden gelen- evlilik armağanlarıyla bu zenginliği sağlayabilmektedir. Birden çok kadımla evlenen şeflerin de zengin olup

14) Malinowski, Bronislaw, *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yay., İstanbul, 1992, s.20-22.

15) Malinowski, Bronislaw, *Büyü, Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yay., İstanbul, 2000, s.239.

16) Malinowski, *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, s.57.

17) Malinowski, *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, s.159-165.

18) Malinowski, *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, s.22.

19) Malinowski, *İlkel Toplum*, s.79.

halkına faydalı olabilmelerinin en mantıklı yolu çok eşliliğdir. Böylece şefin çok eşliliği toplumun yönetimi açısından fonksiyon icra etmiş olur.

Trobriand bölgesinde farklı olan bir nokta da evlilikte görülebilir. Gençler arasında belli oranda cinsel serbesti olduğu ve evlilik bu anlamda cinsel özgürlüğü kısıtladığı halde insanlar niçin evlenmektedirler? Bu soruya Malinowski iki noktayı öne sürerek yanıt verir: Birincisi bu özel insanla ömür boyu beraber olma düşüncesi, ikincisi ise toplumun bu çifti birbirine yakıştırıp kamuoyu oluşturmasıdır. Ayrıca evlilik sebebiyle insanlar sosyal yaşamda farklı konum elde etmektedirler²⁰. Bekâr gençler toplumsal statü olarak evlilerden aşağıda konumlanmaktadır. Dolayısıyla evlilik statü anlamında gerekli bir olgudur. Malinowski, evlilik konusuyla ilgili görülen kuzen evlilikleri, zina, müstehcenlik, kıskançlık gibi noktaların da üzerinde durmaktadır²¹.

3. Beyin-Toplum İlişkisi Sorunsalı

Durkheim'in intiharı sosyolojik bir olgu gibi ele alıp²² sosyolojizm akımını kurduğundan beri 'toplumsalı toplumsal olanla açıklama' sosyolojinin temel yaklaşımı olmuştur. Ancak gelinen süreçte hemen tüm bilim dallarının interdisiplinere yaptıkları atf sebebiyle farklı bağlantıların kurulması kaçınılmaz gözükmektedir ki bu durum kompleks bir kavram olan toplum için de geçerlidir. Konumuz bağlamında bu bağlantı nasıl kurulabilir?

Trobriand toplumunda çocuğun cinsel yolla değil de baloma denen ruhlar yoluyla oluştuğuna inanılması beyinleri kodlayıp ne kadar cinsel ilişkiye girilirse girilsin kadınların evlilikten önce hamile kalmalarını önleyebilir mi? Toplumdaki tüm beyinlerin bu şekilde inanması fizyolojik olarak bedenleri kodlayamaz mı? Elimizde bu sorulara tıp açısından kesin cevap verebilecek kadar kanıtın olup olmadığını bilmiyoruz ancak plasebo etkisinin Trobriand toplumundakine benzer olması şaşırtıcıdır. Fizyolojik anlamda konu tıbbın içerisinde değerlendirilebilir ancak sosyolojik bağlamda elimizdeki güçlü veriler beyin-toplum ilişkisinin kurulabilmesi için bize alan açmaktadır kanaatindeyiz. Bu veriler nelerdir?

İlk veri Trobriand toplumunu araştıran Malinowski'nin beş yıl boyunca ciddi ciddi araştırmasına rağmen tek bir tane bile evlilik öncesi çocuğun doğumuna şahit olmadığını söylemesidir. Çocuklar her zaman evlilikten sonra doğmaktadır. Oysa bu toplum cinsel serbestiyi belli oranlarda yaşayan bir toplumdur. Bekâr olan genç kızların çocuk istemediklerini, bu sebeple denizde yıkanırken belli önlemleri aldıklarını yukarıda belirtmiştik. Bu nokta beynin kodlamasıyla uyumaktadır. Evlilikten sonra çocuk isteme beyindeki sistemi açıp cinsel ilişkinin de etkisiyle kadınların hamile kalmasını sağlıyor –her ne

20) Malinowski, *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, s.77.

21) Malinowski, Bronislaw, *The Family Among The Australian Aborigines*, The University of London Press, London, 1913, s.84-88.

22) Durkheim, intihar olgusunun bir takım psikolojik nedenlerini belirtse de onun asıl sebebinin sosyolojik olduğunu vurgular. Bkz. Durkheim, Emile, *İntihar*, Çev.: Zuhal İlkelen, Pozitif Yay., İstanbul, 2015.

kadar insanlar bunu ruhlara bağlasa da- olamaz mı? Bir tarafta inanç (evlilik sonrası çocuk isteme) diğer tarafta sebebin (cinsel ilişki) çakışması beynin kodlamasına da uygun görünmektedir.

Bronislaw Malinowski'nin yeterince bu konuyu araştırmadığını bir an kabul etsek bile elimizde karşı konulması imkânsız diğer veriyle yüzleşmek zorundayız: Trobriand aile sistemi. Yukarıda açıklandığı üzere bu toplumun aile sistemi pür kadın ve anne merkezlidir. Baba bu sistemde (çocuğun oluşması anlamında) yoktur. Unutmayalım ki Trobriand benzeri toplumlar binlerce yıllık toplumlardır ve eğer sistem kırılmaya uğramış olsaydı sosyolojik yapılar gereği yeniden farklı şekilde dizayn olurdu. Bir başka ifadeyle eğer bu toplum çocuğun kadın ve erkeğin cinsel ilişkisi sonucunda olduğunu bilseydi sonuç aynı mı olurdu?

Sonuç

Malinowski'nin Trobriand ailesi örneği merkezinde ele aldığımız bu makalede iki ihtimal söz konusudur: Verilen örneğin Malinowski tarafından yeterince araştırılmadığına inanmak veya Malinowski'ye inanmak. Biz, elimizde bulunan verinin bilimsel etik açısından doğru olduğunun kabul edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Malinowski'nin uzun süre araştırdığını belirtmesi sebebiyle -elimizde aynı vakayla ilgili başka bir veri de olmadığından- bu olay tarafımızca incelenmeye değer görülmüş ve beyinle ilişkisi kurularak nörobiyolojik yaklaşım çerçevesinde ele alınmıştır.

Kısaca 'beyin her şeydir' diyen nörobiyolojik yaklaşımın bir örneklem üzerinden toplumsalla ilişkisini kurmaya çalıştığımız bu çalışma, ele aldığımız konuyu kesin ve bitmiş şekilde açıklama çabası değil, kesin olmamakla birlikte doğru olma ihtimali bulunan bir sorunsala işaret etme amacıyla olup toplum araştırmalarında almamız gereken yolun çok uzun olduğuna bir göndermedir. Yolun uzunluğu genel sosyolojik ve antropolojik kuramların tek yanlı atmosferinden çıkılıp -her toplumun kendine özgü olduğu düşünüldüğünde- tikel olanın devreye sokulması sebebiyledir. Daha açık ifadeyle her toplum kendine özgüdür ve "sistem içre sistem içre sistemler yumağı" olan toplumların anlaşılabilirliği sandığımızın aksine çok karmaşık ilişkileri görmemizi gerektirmektedir.

Kaynakça

- Aman, Fatih, *Antropoloji ve Din*, Ankara: Gece Kitaplığı Yay., 2015.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılap Yay., 2010.
- Dağ, Mehmet, *İbni Sina'nun Psikolojisi* (İbni Sina, Ölümünün Bininci Yılı Armağanı), Ankara: TTK Yay., 1984.
- Durkheim, Emile, *İntihar*, Çev. Zuhâl İlkelen, İstanbul: Pozitif Yay., 2015.
- Fischer, Joseph, *Sosyoloji Nedir?*, Çev. Nilgün Çelebi, Ankara: Anı Yayınevi, 1996.
- Güngör, Nevin, *Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Yanstyan Aile Modeli Üzerine Sosyolojik Görüşler*, Ankara: Sosyoloji Yayınları Derneği, 1994.

- Haviland ve diğerleri, *Kültürel Antropoloji*, Çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, İstanbul: Kaknüs Yay., 2008.
- Hebb, Donald O., *Organization of Behavior: A Neuropsychological Theory*, New York: John Wiley and Sons, 1949.
- Kızılçelik, Sezgin, *Sosyoloji Teorileri*, Konya: Emre Yay., 1994.
- Kottak, Conrad Phillip, *Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, Çev. Komisyon, Ankara: Ütopya Yay., 2008.
- Kuşpınar, Bilal, *İbni Sina'da Bilgi Teorisi*, İstanbul: MEB Yay., 1995.
- Malinowski, Bronislaw, *İlkel Toplum*, Çev. Hüseyin Portakal, İstanbul: Öteki Yay., 1998
- _____, *Büyük, Bilim ve Din*, Çev. Saadet Özkal, İstanbul: Kabalcı Yay., 2000.
- _____, *The Family Among The Australian Aborigines*, London: The University of London Press, 1913.
- _____, *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, Çev. Saadet Özkal, İstanbul: Kabalcı Yay., 1992.
- Arıcan I. (2014). *İyileşmeye inanmak*. <http://www.acikbilim.com/2014/04/dosyalar/pla-sebo>, adresinden 11.12.2016 tarihinde alınmıştır.
- Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Çamlıca Yay., 2012.
- Plotnik, Rod, *Psikolojiye Giriş*, Çev. Tamer Geniş, İstanbul: Kaknüs Yay., 2009.